

Under toppen av ett isberg

Ett museologiskt forskningsfält

BENGT LUNDBERG, fil.dr i historia, docent i museologi, upprätthåller professuren i museologi vid institutionen för kultur och medier, Umeå universitet. Disputerade 1979 på avhandlingen *Jämlikhet? Socialdemokratin och jämlikhetsbegreppet. Han har publicerat ett flertal artiklar och böcker som rör det museologiska forskningsfältet, senast Historiebilder (tillsammans med Per-Uno Ågren, 1999) och Museologisk grammatik (1999). Arbetar f.n. med ett utbytesprogram med Sydafrika Visual Cultures in Dialogue.*

”**d**et är endast toppen av ett isberg” är en ofta använd metafor för att betona att det fenomen man talar om till övervägande del är dolt bildligt eller bokstavligt. I fallet med det verkliga isberget ligger åttio-nittio procent av volymen under vattenytan och resterande del sticker upp och ses av oss som ett isberg. I överförd bemärkelse vill jag nu likna vår språkligt beskrivna och upplevda värld som toppen av ett isberg. Det som ligger under ytan är allt det som tillhör det förflutna eller historien som många vardagligt kallar den förflutna verkligheten. Denna del är ojämförligt mycket större än den del som det verkliga isberget har under ytan. Om jag begränsar rummet till Sveriges nuvarande gränser har det funnits människor inom dessa i cirka tiotusen år. Av allt som har hänt och förevarit i Sverige under denna tid är bara en bråkdel bevarat, som säker, osäker eller rentav falsk eller mytologiserad kunskap, till den tid vi nu lever i. Dessa uppgifter är ”toppen av ett isberg” som överförts till oss på två vägar: berättelser och kvarlevor.

Berättelserna finns i två former. Den muntliga berättelsen som funnits sedan urminnes tider och där viktiga myter, händelser och historier förmedlats muntligt över åtskilliga generationer innan skriften fanns.¹ Denna direkta muntliga form finns naturligtvis kvar i vår tid vid sidan av skrift och modernare medier som indirekt förmedlar muntliga berättelser t.ex. telefon, radio och film. Berättelsens andra huvudform är skriften, den skrift som funnits i drygt femtusen år. Skriften har alltså förmågan att oförändrat bära fram berättelser över årtusenden – i motsats till de muntliga berättelserna som ändras då de förmedlats över ett antal generationer.² Både samhällsvetenskap och humaniora bygger sin verksamhet på såväl muntliga som skriftliga berättelser om det förflutna. Bearbetningen av

källmaterialet sker huvudsakligen muntligt (seminarier, handledningssamtal m.m.) och skriftligt (PM, uppsatser, brev, mail m.m.). Den slutliga förmedlingen av resultat likaledes i dessa narrativa former: muntlig undervisning, presskonferenser, föredrag, samt skrivna rapporter och avhandlingar.

Den andra vägen som det förflutna uppenbarar sig i nuet är genom kvarlevor, alltså sådant som levt kvar och överlevt förgängelse i det förflutna.³ Att dessa kvarlevor är synliga i nuet betyder att de tillhör "toppen av ett isberg" medan den stora mängden materiella – och för den delen immateriella – kulturformer för-

svunnit, dött, förmulnat, rostet eller på annat sätt gnagts ned av tidens tand. De tillhör det som ligger "under isbergets topp" som funnits och som kan anas i form av ett litet antal kvarlevor som vittnar om hela civilisationer eller andra mänskliga kulturformer. Kvarlevorna av kulturellt ursprung, dvs. föremål med koppling till människan är väl den vanligaste betydelsen vi förknippar med begreppet. Men hela naturen, planeten jorden och t.o.m. universum är en kvarleva. En kvarleva som vi också bara förmår se och på annat sätt förnimma begränsade delar av.

Följande figur avser att förtydliga och fördjupa ovanstående resonemang.

Ovanför den streckade linjen ligger det som ofta kallas den semiotiska triangeln och som utgör vår avgränsade förståelse (toppen av isberget) av den underliggande verkligheten som är nära nog oändlig i tid och rum och som därför bara kan förstås och upplevas begränsat.⁴

Ett annat sätt att beskriva "isbergets topp" är att beteckna den delen som ett *utsträckt nu*, alltså den förståelse av ett begränsat fenomen som uppstår vid ett direkt betraktande av det. Det kan också erfaras via andra sinnen som hörseln, smaksinnet osv. Det är också möjligt att se en modell av referenten (t.ex. verklighe- tens hus) eller en bild av huset, som åstad- kommer betydelsen eller föreställningen "hus" hos betraktaren. I Husserls fenome- nologi benämns detta åskådningsformer och den högsta åskådningsformen är det direkta betraktandet. Betraktandet sker genom att ett antal "nu" adderas till dess det står klart att det som betraktas stäm- mer med det som tidigare kallats hus. På samma sätt sker processen vid läsning. Adderandet av bokstäverna h+u+s tar en liten tid, flera "nu", och det gör även lyss- nandet på de tre bokstäverna när de "lju- das" samman till ordet hus.

Vid läsande eller lyssnande till mer komplicerade berättelser som skapar be- tydelse eller mening är nuet än mer ut- sträckt. Detta sker längs det vänstra vinkelbenet i den semiotiska triangeln. Betraktar vi i stället en hel kulturmiljö, t.ex. ett antal hus i ett landskap för att tolka vad vi ser så tar det viss tid, alltså även här ett utsträckt nu. Denna gång längs det högra vinkelbenet i den semio- tiska triangeln. I praktiken finns det en gråzon av tid mellan det vi kallar ett nu och de händelser, handlingar och skeen- den som i det förflutna gav upphov till så- väl berättelserna som kvarlevorna. Denna

gräns markeras i figuren av den streckade linjen som skiljer det utsträckta nuet från förfluten tid.⁵

Det är också möjligt att se den uppstic- kande triangeln, isberget, som en arena, inte bara för tolkande av det förflutnas be- varade berättelser och kvarlevor utan som ett ständigt flödande av handlingar, språk- handlingar och produktion av varor och tjänster i det utsträckta nuet.⁶ Dvs. nuet är den ständiga producenten av allt mer för- flutet liv och andra kultur- och naturpro- cesser.

Det museologiska intresset knyts i första hand till hur det förflutnas mate- riella kvarlevor representeras i nuet. Men också till den urvals- och musealiserings- process som föregår. Vad har hänt med föremålen och kulturmiljöerna från deras tillkomst över deras användande till dess de betraktas och "stämplas" som kultur- arv? Denna process och detta studium sker i en nedåt-uppåtstående rörelse längs figurens högra vinkelben:

1. Först produceras t.ex. ett hus i nutid.
2. Tiden går och husets tillkomst "flyttas" så att säga från nutidens nutid till dåti- dens nutid, men huset åker med tidens våg och finns alltså både i nutid och förfluten tid. Det finns alltså såväl i "isbergets topp", nuet, som i "isberget under vattnet", dvs. i det förflutna.
3. Huset "K-märks" där det står eller flyt- tas helt eller delvis in i ett museum för att även kunna beskådas i framtidens nutid.⁷ Detta kan beskrivas som en uppåtstående rörelse. Huset lyfts upp och medvetandegörs som föreställning om just detta hus med rötter i det för- flutna. Detta kan pedagogiskt förstär- kas med modeller och bilder av huset.

Det museologiska studiet kan dock inte isoleras från de mentala processer, rentav

den mentalitet som symboliseras av figurens vänstra vinkelben. De berättelser om det förflutnas nu som åstadkoms av t.ex. historiker, etnologer eller författare påverkar människor som lever i ett kulturellt rum som Sverige. Även den växande mängden populärkulturella berättelser som sprids via allt fler medier måste vägas in. Med det kulturella rummet Sverige menar jag då inte ett kulturellt homogent område utan ett land där individer och grupper, etniska grupper, olika generationer, kön och klasser bär med sig olika berättelser – som kan bygga på autentisk grund eller vara mer eller mindre fiktiva – och som påverkar deras tolkning av materiella kvarlevor.

Det är alla dessa människor som är mottagare av historia – oavsett om denna historia presenteras med ord eller är föremålsberättad – som är centrala i museologisk forskning. Vad ser de? Vad förstår de? Vad känner och upplever de? Varför dessa reaktioner?⁸

Tiden är det stora problemet. Att förklara och förstå tiden är den största av vetenskapliga utmaningar. I en tämligen banal mening kan vi se tidens rörelse i rummet i form av en sekundvisares rörelser, en person som går eller springer och att viss tid förflyter mellan stegen vet vi av erfarenhet. Särskilt viktigt är det vid idrottstävlingar. Att komma steget efter är att förlora med en tiondel. Vi kan t.o.m. höra tidens gång från den tickande klockan eller det avtagande ljudet från steg som fjärrmar sig från oss.

Men tiden som fenomen kan inte åskådliggöras för våra sinnen eller vårt förstånd (dock kan vi ha långtråkigt). Med den rumsliga dimensionen är det annorlunda. Rummet är gripbart med alla sinnen. Det är i rummet vi rör oss och kan orientera, välja väg. Hur väljer man väg i

tiden? Rummet, såväl bostaden som kulturlandskapet, det privata likaväl som det offentliga, möblerar och ändrar vi i en växande blandning av funktion och estetik. Mitt i tiden och rummet går människor omkring och utför handlingar – eller låter bli. Men även icke-handlingen är en handling som får resultat, allt från att låta bli att gå till tandläkaren – för de som kan välja – till att passivt bevittna folkmord. De individuella mänskliga handlingarna kan adderas till allt den samlade mänskligheten åstadkommit. Det kan studeras lokalt och globalt. Men minst lika mycket har den natur, som människan bara är en liten del av, ändrat vårt livsrum.

NOTER

- ¹ Walter Ong, *Muntlig och skriftlig kultur: Om teknologiseringen av ordet* (Stockholm, 1991).
- ² Film, fonogram, video och viss datateknik är också medier som har den för skriften karakteristiska egenskapen att oförändrat bära fram en berättelse över tid.
- ³ Boken eller dokumentet är också en kvarleva som har egenskapen att också vara en berättelse. Det är den immateriella egenskapen "berättelsen" som är det intressanta – inte papperet den är skriven på. Jfr Thurén, Torsten, *Källkritik* (Stockholm, 1997), 88–97.
- ⁴ I Nils Jørgensen och Jan Svensson, *Nusvensk grammatik* (1987, upplaga 2:4) förklaras den semiotiska triangeln ur ett lingvistiskt perspektiv. För en mer ingående beskrivning av hur den semiotiska triangeln kan användas för att studera olika historieformer, se Bengt Lundberg, *Museologisk grammatik: Perspektiv på historia i museer* (1999), Papers in museology, Nr 4, s. 11–23, Institutionen för kultur och medier: Museologi, Umeå universitet.
- ⁵ Det absoluta nuet befinner sig i triangelns översta spets. Det skiljer sig från det utsträckta nuet just genom att det helt saknar utsträckning. För att göra en antologi med den matematiska punkten, som inte har någon utsträckning i rummet, har det absoluta nuet ingen utsträckning i tiden –

men är likväl den enda tid i vilken vi existerar. Än mer förvirrande är att detta absoluta nu, samtidigt finns över hela jorden och med teknikens hjälp kan människor kommunicera med varandra i nuet från skilda kontinenter. Dock med det undantag som ligger i mediets fördröjning samt sinnenas reaktionstid.

- ⁶ Per-Uno Ågren, "Museologi och kulturarv", i *Nordisk Museologi* 1:1993, s. 61–65. Ågren definierar här museologibegreppet och betonar tre huvudperspektiv: ett historiskt, ett sociologiskt och ett kommunikativt.
- ⁷ Paradoxen med den trefaldiga nutiden kommer ursprungligen från Augustinus *Bekännelser*, elfte boken. Här bygger jag dock på Paul Ricoeur, *Från text till handling. En antologi om hermeneutik*, red. Peter Kemp och Bengt Kristensson, Brutus Östlings Bokförlag Symposion AB (Stockholm/Stehag, 1993), 211.
- ⁸ Bengt Lundberg, Per-Uno Ågren, *Historiebilder. Om intention och reception i museer* (1999). Papers in museology, Nr 3, Institutionen för kultur och medier: Museologi, Umeå universitet.

LITTERATUR

- Augustinus, *Bekännelser*, elfte boken. Stockholm 1944.
- Jørgensen, Nils & Svensson, Jan, 1987. *Nusvensk grammatik*, upplaga 2:4. Stockholm.
- Lundberg, Bengt & Ågren, Per-Uno, 1999. *Hi-*

storiebilder. Om intention och reception i museer. Papers in museology 3. Umeå: Institutionen för kultur och medier.

- Lundberg, Bengt, 1999. *Museologisk grammatik. Perspektiv på historia i museer. Papers in museology* 4. Umeå: Institutionen för kultur och medier.
- Ong, Walter, 1991. *Muntlig och skriftlig kultur: Om teknologiseringen av ordet*. Stockholm.
- Ricoeur, Paul, 1993. *Från text till handling. En antologi om hermeneutik*, red. Peter Kemp & Bengt Kristensson. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion AB.
- Thurén, Torsten, 1997. *Källkritik*. Stockholm.
- Ågren, Per-Uno, 1993. "Museologi och kulturarv." I: *Nordisk Museologi* 1:1993.

SUMMARY

*Below the Tip of an Iceberg
– a Field for Museological Research*

This article is about two languages – written stories and the material expressed in museum exhibitions. The tip of the metaphorical iceberg represents what is claimed as an extended now – in other words the present time, and space. Below the surface lies all time that has passed and also the space of the past. From this past tales remain as remnants in history, objects, and the landscape.